

УДК 327

Marina Jumakanova

KONCEPCJA "MNIEJSZEGO ZŁA" W KREOWANIU OBRAZU ROSJI WE WSPÓŁCZESNEJ KAZACHSTAŃSKIEJ HISTORIOGRAFII

М. Джумаканова. Концепція "меншого зла" у створенні образу Росії в сучасній казахстанській історіографії

В статті на прикладі сучасних шкільних підручників з історії Казахстану проаналізовано основні прояви створювання ними образу Росії. Показано, що з методологічної точки зору ці прояви сягають своїми коріннями до сталінської історіографічної концепції "меншого зла".

Ключові слова: історіографія, образ Росії, концепція "меншого зла".

M. Jumakanova. The concept of "lesser evil" in creating of image of Russia in the modern Kazakhstani historiography

In this article on the example of contemporary textbooks on the history of Kazakhstan the main manifestations of creating by them of the image of Russia are analysed. It is shown that from a methodological point of view these manifestations are rooted in Stalin's historiographical concept of "lesser evil".

Keywords: historiography, image of Russia, concept of "lesser evil".

М. Джумаканова. Концепция "меньшего зла" в создании образа России в современной казахстанской историографии

В статье на примере современных учебников по истории Казахстана проанализированы основные проявления создания ними образа России. Показано, что с методологической точки зрения данные проявления уходят своими корнями к сталинской историографической концепции "меньшего зла".

Ключевые слова: историография, образ России, концепция "меньшего зла".

Kreowanie pozytywnego obrazu Rosji i kompromisowe podejście do oceny kazachsko-rosyjskich stosunków w przyszłości są priorytetowe dla podejść badawczych we współczesnej kazachstańskiej historiografii

przede wszystkim ze względu na ich znaczenie dla kształtowania się nowej kazachstańskiej tożsamości narodowej. W związku z tym ciekawe będzie prześledzenie tego, jakie środki są stosowane przez kazachstańskich historyków dla uzasadniania i wdrożenia pozytywnej roli Rosji w dziejach Kazachów. Najważniejszą, moim zdaniem, taktyką stosowaną w tym celu we współczesnej kazachstańskiej historiografii, jest tzw. koncepcja “najmniejszego zła”, działania której będą przedmiotem analizy niniejszego artykułu.

“Koncepcja mniejszego zła” – to jeden z najbardziej utrwalonych konceptów praktycznie wszystkich narodowych historii byłych republik ZSRR. Powstała w Związku Radzieckim, a “narodowi” historycy włączyli ją do swojego naukowego instrumentarium. Autorstwo jej należy do samego Stalina, który osobiście zaproponował prosty i łatwo przyswajalny schemat rozumowania: przedstawiał on wejście w skład Imperium Rosyjskiego przez podbite narody jako wybór z ich strony “mniejszego zła” zamiast “absolutnego zła”. Po raz pierwszy koncepcja ta została zastosowana w odniesieniu do dziejów Ukrainy i Gruzji, potem urosła do rangi ogólnej rozbudowanej teorii, przeznaczonej dla wszystkich republik ZSRR, w tym dla Kazachstanu.

Jeśli chodzi o przedstawianie procesu włączenia Kazachstanu w skład Imperium Rosyjskiego w kazachstańskiej historiografii okresu niepodległości, to pierwszą rzeczą, jaka rzuca się w oczy, jest prawie niezmieniona w porównaniu z opisem tego wydarzenia w historiografii radzieckiej siatka pojęciowa. Tak więc na przykład, prawie we wszystkich podręcznikach do historii Kazachstanu jest dotychczas wykorzystywany termin “**przyłączenie** Kazachstanu do Rosji”, a nie “**podbój** Kazachstanu przez Rosję”.

Drugą rzeczą, która rzuca się w oczy, jest to, że na ogół w kazachstańskich podręcznikach pozytywnie oceniane są trzy historyczne postacie – działacze państwowi, którzy byli głównymi inicjatorami procesu włączenia Kazachstanu w skład Imperium Rosyjskiego: Taukechan, Abulchair-chan i Ablaj-chan.

Pierwszy z nich, Taukechan (1652-1715), był przywódcą Chanatu Kazachskiego w końcu XVII – na początku XVIII wieku. Za jego rządów “Chanat Kazachski odniósł zdecydowane sukcesy w wewnętrznej i zewnętrznej polityce, został sporządzony ogólnokazachski Zbiór ustaw prawa zwyczajowego pod tytułem “*Żety Żarga*”. (...) Działalność chana Tauke była zorientowana na zapewnienie dobrych

stosunków z sąsiednimi narodami i obronę kazachskich ziem przed zewnętrznymi wrogami. Są znane wypadki wysłania przez niego misji dyplomatycznych do Rosji. Główny ich cel polegał na zawarciu sojuszu dla walki z zewnętrznymi wrogami" [1, c. 12-13]. "Taukechan, który reprezentował interesy rządzącej grupy feudalnej, będąc dalekowzrocznym politykiem, stale dążył do wzmocnienia swojego państwa. Pozytywny stosunek Tauke do Rosji był uwarunkowany jego próbą wzmocnienia Kazachstanu poprzez podtrzymanie kontaktów z Rosją" [5, c. 176].

Ocena działalności chana Abułchaira – głównego inicjatora przyłączenia do Rosji rodów Młodszeżo Żuzu – podobnie jak w radzieckim okresie kazachstańskiej historiografii, ma wyłącznie pozytywny charakter. Używa się epitetów "mądry", "dalekowzroczny", "wybitny", a sam akt przyjęcia rosyjskiego panowania jest reprezentowany niemal jako jedyna możliwość przetrwania jedności narodowej: "W czasach najazdu Dżungarów ze środowiska kazachskich władców wysunął się chan Abułchair. Potrafił on zjednoczyć naród i dać Dżungarom odpór. Ale wojny domowe w walce o władzę nie pozwoliły uwolnić kraju od najeźdźców. Abułchair uświadamiał sobie, że stawić opór wrogowi da się wyłącznie przy poparciu ze strony potężnego sojusznika. Postanowił zatem zwrócić się o pomoc do Rosji. Abułchair był również zainteresowany w handlu z Rosją. Jeśli Chanat Kazachski byłby częścią Imperium Rosyjskiego, rozszerzyłyby się możliwości handlu, swoje produkty w dużych ilościach Kazachowie będą mieli możliwość zbywać w Rosji. W 1731 roku chan Młodszeżo Żuzu Abułchair, nie potrafiwszy odbić kolejnego najazdu Dżungarów, zwrócił się o pomoc do Rosji. W tym samym roku cesarzowa Anna Joanowna podpisała ukaz o wejściu Młodszeżo Żuzu w skład Rosji" [2, c. 125].

Trzecim działaczem historycznym, który stał się symbolem państwowości we współczesnym Kazachstanie i któremu poświęca się najwięcej uwagi w podręcznikach do historii kraju, jest Ablajchan (chan trzech kazachskich Żuzów w połowie XVIII wieku). Podczas gdy o Taukechanie i Abułchairchanie prawie nie zachowały się jakiegokolwiek obszerniejsze wiadomości, pozwalające na szczegółowe rozpatrzenie ich działalności, to momenty życia chana Ablaja są odzwierciedlone w licznych pisemnych źródłach, pozwalających na zrekonstruowanie nie tylko tej konkretnej historycznej sytuacji, jaka

istniała za jego czasów w regionie Azji Centralnej, ale i cechy jego charakteru i jego polityczne credo.

W najnowszych publikacjach i podręcznikach chana Ablaja przedstawia się jako mądrego przywódcę, działacza państwowego, za rządów którego kazachskie społeczeństwo osiągnęło największe sukcesy – skończyły się wojny domowe, wzmocniło się centralizowane państwo. Akcent został postawiony na sukcesach, osiągniętych przez chana w zewnętrznej polityce, szczególnie w stosunkach z Rosją. Zainicjowane przez Ablaj-chana wejście Młodszego Żuzu w skład Rosji przybiera we współczesnej kazachstańskiej historiografii kształt już znanej nam formuły: “Według tradycji, wielki Buchar-żyrau radził Ablaj-chanowi: “Musimy dokonać wyboru między dwoma potężnymi sąsiadami i bez uzdy nam się nie obejść. Uzda chińska jest żelazna – nie wypuści. Uzda rosyjska jest skórzana – można będzie ją w przypadku konieczności rozciągnąć”” [3, c. 66]. Ciekawe, że jednocześnie nie wspomina się niektórych cech charakteru Ablaj-chana, które psują ten ogólny obraz (okrucieństwo, mściwość), opuszcza się konkretne fakty jego politycznej biografii (bezprawne działania, mające na celu na podbój poszczególnych kazachskich rodów nieuznających jego władzy, agresywna polityka w stosunku do sąsiednich narodów, w szczególności Kirgizów itd.).

W rezultacie, we współczesnym Kazachstanie został stworzony wyidealizowany obraz trzech wybitnych działaczy kazachskich w dziejach, wyabstrahowany z kontekstu rzeczywistości ówczesnego społeczeństwa kazachskiego, rzeczywistych warunków historycznych, słowem ze wszystkiego tego, o czym wiedza umożliwiłaby powzięcie obiektywnej opinii. A przy tym wyidealizowanym obrazom Taukechana, Abulchair-chana i Ablaj-chana towarzyszy też pozytywny obraz inicjatora akcji przyłączenia Kazachstanu do Rosji ze strony rosyjskiej, a mianowicie – cara Piotra I. W podręczniku do historii Kazachstanu dla 5-tej klasy, w rozdziale “Przyłączenie Kazachstanu do Rosji” czytamy: “Dla przeprowadzenia kardynalnych zmian Rosji był potrzebny utalentowany, mądry i silny władca. Takim władcą okazał się być Piotr I” [2, s. 122]; “Piotr I chciał nawiązać kontakty ze wschodnimi państwami. O Kazachstanie mówił: “...to jest klucz i brama do krajów azjatyckich”” [2, s. 122].

Na koniec podam tutaj bez komentarzy szereg innych fragmentów z podręczników do historii Kazachstanu pochodzących z lat 1993-2009,

w których oczywistym jest stosowanie przez ich autorów koncepcji "mniejszego zła":

"Napięta sytuacja na północno-wschodnich granicach wymusiła na kazachskich chanach i sułtanach przystąpienie do negocjacji z rządem Piotra I i za pośrednictwem syberyjskich władz pogranicznych zakomunikowali o swoich zamiarach prowadzenia wojny z Dżungarami w sojuszu z Rosją. W 1717 roku poszczególni przywódcy Kazachów, uwzględniając złożoność sytuacji i realne zagrożenie ze strony zewnętrznych przeciwników, zwrócili się do Piotra I z prośbą o poddaństwo. Ten ostatni, będąc zajęty wojną ze Szwecją i mając informacje o wewnętrznych konfliktach i sporach wśród kazachskich rodów, nie zdecydował się na wtrącenie się w "kazachskie sprawy" [5, c. 177].

"Kazachscy przywódcy w większej mierze kierowali się poszukiwaniem pewnego i użytecznego sojusznika" [5, c. 33].

"Przyczyny przyjęcia rosyjskiego poddaństwa przez Kazachów Starszego Żuzu: Miejscową kazachską ludność często niepokoiły wtargnięcia ze strony państw środkowoazjatyckich, przede wszystkim Kokanda i Chiwy. Kazachowie tego regionu byli zainteresowani bezcelowym handlem z Rosją. Region był podzielony na sfery oddziaływania kilku mało wpływowych kazachskich sułtanów. Brak było mocnej jednoczącej siły, która by potrafiła przeciwstawić się wewnętrznym konfliktom i zewnętrznej agresji... Jednocześnie niewykluczone było wtargnięcie Chin na terytorium Starszego Żuzu" [5, s. 125].

"Na początku XVIII wieku jednym z czynników, hamującym rozwój Kazachstanu, było niebezpieczeństwo zagrażające z zewnątrz. Najazd Dżungarii był wstrząsem dla życia ekonomicznego i politycznego kazachskiego narodu. Kazachowie ponieśli materialne i ludzkie straty, zostały naruszone odwieczne marszruty koczownicze, zniszczone ogniwa rolnictwa, osłabły gospodarczo-ekonomiczne i polityczne związki między kazachskimi Żuzami, wzmocniła się feudalne rozdrobnienie... Zagrożenie nowego najazdu Chanatu Dżungarskiego, mimo zwycięstwa Kazachów w Anyrakau w 1729 roku nie zostało zlikwidowane. Utrzymywały się napięte stosunki Kazachów z Bucharą i Chiwą, ułusy ich niszczyli także wołżańscy Kałmucy, Baszkirzy, kozacy uralscy. **Zostało zagrożone istnienie kazachskiego narodu** [pogrubienie – M.J.]. Przed przywódcami chanatów kazachskich powstało ważne i trudne zadanie – zabezpieczyć kazachskie Żuzy

przed wrogiem zewnętrznym i przewyciężyć nasilający się proces feudalnego rozdrobnienia kraju. Część kazachskiego społeczeństwa na czele z chanem Abulchajem jedyne wyjście z ciężkiej dla kraju sytuacji widziała w sojuszu z Rosją” [4, s. 3-4].

“Rosyjskie władze posłużyły się różnymi środkami w celu zlikwidowania groźby agresji Chanatu Dżungarskiego. Dżungarski chan Galdan-Ceren został poinformowany przez pograniczne władze, że część Kazachów jest rosyjskimi poddanymi i będą chronieni przez wojska rosyjskie” [5, c. 181-182].

“Wojenne działania carskich wojsk na terytorium Starszego Żuzu i części Młodszego Żuzu doprowadziły do pełnego przyłączenia Kazachstanu do Imperium Rosyjskiego. W wyniku rosyjskich operacji wojennych przeciwko Chiwie, Kokandowi i Bucharze Kazachowie zostali uwolnieni od ucisku tych chanatów środkowoazjatyckich” [1, c. 129].

“Co dało Kazachstanowi wejście w skład Imperium Rosyjskiego? (...) Dla Kazachstanu zniknęło zagrożenie podboju ze strony Dżungarii, Chanatów Kokandzkiego i Chiwańskiego. Rosja znajdowała się na bardziej zaawansowanym stadium rozwoju. To stwarzało możliwość lepszego rozwoju również dla gospodarki Kazachstanu. Zaczęto budować szkoły, fabryki, drogi kolejowe. Szybko rozwijały się rolnictwo i handel, pojawiały się nowe miasta. Miała miejsce wymiana doświadczeń w rolnictwie, co prowadziło do wzrostu wydajności pracy. Miało miejsce wzajemne wzbogacenie się kultur narodów kazachskiego i rosyjskiego” [1, c. 126].

“Wraz z przyłączeniem Kazachstanu do Rosji, zostały stworzone warunki dla gospodarczej wymiany i wspólnych działań koczowników i rosyjskiej ludności, zostały założone podwaliny dla rozpowszechnienia edukacji, ożywienia handlu, włączenia kazachskiego aulu w orbitę kapitalistycznych stosunków produkcyjnych ze wszystkimi wynikającymi stąd skutkami” [5, c. 185].

“Po przyjęciu przez Kazachów rosyjskiego poddaństwa zaczął się energiczny proces badań naukowych kraju. Badania były przeprowadzane zarówno przez naukowe instytucje, jak i przez poszczególne osoby. Liczni rosyjscy badacze stworzyli swoje fundamentalne prace na podstawie materiałów kazachskiego folkloru, genealogii i etnografii” [1, c. 68].

Na podstawie przeprowadzonych w niniejszym artykule analiz można wyprowadzić wniosek, że współczesna kazachstańska

historiografia nie przewyższyła mającej stalinowskie korzenie historiograficznej koncepcji "mniejszego zła", natomiast nadal dzielnie posługuje się nim w celu podtrzymania pozytywnego obrazu Rosji. Szczególnie koncepcja "mniejszego zła" jest jej użyteczna do opisu i wyjaśnienia jednego z kluczowych momentów w dziejach Kazachów, a mianowicie wejścia kazachskich Żuzów w skład Imperium Rosyjskiego. To wydarzenie dziejowe przedstawiane jest z perspektywy nieuchronności wyboru między "złem absolutnym" w postaci kompletnego wyniszczenia kazachskiego narodu przez wrogów zewnętrznych i "złem mniejszym" w postaci dobrowolnego wejścia Kazachów w skład Imperium Rosyjskiego. Ilustrację takiego podejścia do tego wydarzenia znajdziemy w różnych miejscach treści oficjalnych podręczników do historii Kazachstanu, wykorzystywanych obecnie w kazachstańskich szkołach.

Література:

1. Бабульдинов З., Кайыпбаева А. История Казахстана (XVIII в-1914 г.). Учебник для 8-го класса образовательных школ. – Алматы, 2008.
2. Байпаков К. Дикань М. Рассказы по истории Казахстана. 5-й класс. – Алматы, 2009.
3. Искалиев Н. Внешняя политика Казахстана. Сборник статей. – Алма-Аты – Москва, 1995.
4. Каражан К. Новая и новейшая история Казахстана. – Книга 2: Курс лекций. – Алматы, 2005.
5. Козыбаев М. История Казахстана. Очерк. – Алматы, 1993.